

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.37-3>

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

INTENSIFICATION AS A COMPONENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF GRAIN PRODUCTION IN THE POST-WAR PERIOD

Вакуленко В.Л.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту імені професора Й.С. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Vakulenko Vitalii

National University of life and environmental sciences of Ukraine

У статті досліджується інтенсифікація як складова економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду. Встановлено, що урожайність визначається як найважливіший показник, що відображає рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Встановлено, що відбулося скорочення експорту борошна, пшениці, ячміню, зерна та зернобобових, однак збільшився експорт жита та кукурудзи у 2022 році. З'ясовано, що у 2020 році спостерігаємо тенденцію до зменшення валового збору українськими аграріями зернових культур, якими було зібрано тільки 64933,39 тис. тонн зернових культур, однак у 2021 році було встановлено рекорд по валовому збору – 85680,1 тис. тонн, що було на 20746,71 тис. тонн більше, ніж у 2020 році, або на 31,95%. Встановлено, що для економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду необхідно буде проводити глибокий статистико-економічний аналіз застосування землі.

Ключові слова: зернові культури, інтенсифікація, виробництво, повоєнний період.

The paper studies the intensification as a component of the economic efficiency of grain production in the post-war period. It was established that productivity is defined as the most important indicator reflecting the level of intensification of agricultural production. It was found that the export of flour, wheat, barley, grain and legumes decreased, but the export of rye and corn increased in 2022. It was determined that during 2019–2021, the sown area in Ukraine only increased, in particular, in 2019, 15,318.1 thousand hectares of agricultural land were used for sowing, in 2020, 15,392.2 thousand hectares of land were sown, and in 2021, the record amount of agricultural land for sowing is 15,943.9 thousand hectares, however, in 2022, due to the invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the sown area decreased. It was found that in 2020 we are observing a tendency to decrease the gross collection of grain crops by Ukrainian agrarians, with which only 64933.39 thousand tons of grain crops were collected, but in 2021 a record was set for gross collection – 85680.1 thousand tons, which was by 20,746.71 thousand tons more than in 2020, or by 31.95%. It was found that in the agriculture sector, as a result of 2021, there was an increase in production due to a significant increase in crop production, taking into account that the harvest of grain crops and sunflowers, despite changing weather conditions during the growing season, ripening and harvesting, became a record for the entire period of statistical observations. It was established, according to the State Statistics Service, that in 2021 the harvest of grain crops increased by 32.5% compared to the corresponding period of the previous year (a record 86 million tons), sunflower – by 25% (a record 16.4 million tons). It was established that for the economic efficiency of the production of grain crops in the conditions of the post-war period, it will be necessary to conduct a deep statistical and economic analysis of land use, the task of which is to study the use of land in the economy, taking into account intensification and rational land use.

Keywords: grain crops, intensification, production, post-war period.

Постановка проблеми. З-за сучасних умов соціально-економічний розвиток країни неможливий без формування ефективного агропромислового комплексу. Історію сільського господарства можна розглядати як тривалий процес інтенсифікації, оскільки суспільство прагнуло задовольнити свої постійно зростаючі потреби в продуктах харчування, кормах і клітковині шляхом підвищення продуктивності сільськогосподарських культур. У поєднанні з соціально-економічним розвитком, зростанням населення та зростанням світового попиту на продовольство, тиск, що виникає через пропозицію ресурсів, стає все більшим, наприклад, дедалі гостріша конкуренція у виробництві землі, води, енергії та інших харчових продуктів може призвести до підвищення світових цін на продовольство, що посилює рівень голоду в країнах, що розвиваються, і викликає соціальні та політичні хвилювання. Інтенсифікація як складова економічної ефективності сільського господарства визначається як об'єктивний і закономірний процес його розвитку, зміст якого визначається віддачею земельних угідь, що здобувається на основі додаткових вкладень. Інтенсивне застосування земель в сільськогосподарських підприємствах забезпечується при комплексному підході з урахуванням як економічних, так і природних чинників, об'єднуючи їх з метою досягнення найвищих результатів. Тому забезпеченість ефективного землекористування слід розглядати з позиції близьких і довгострокових цілей.

Оскільки виробництво продуктів є першою умовою життя безпосередніх виробників і будь-якого виробництва. Рівень життя в Україні та продовольча безпека держави визначаються ступенем розвитку сільськогосподарського виробництва всієї країни, на базі досягнень у технологіях обробки сільськогосподарських культур, що ґрунтуються на раціональному використанні невідновлюваних ресурсів та збільшенні частки відновлюваних. У зв'язку з цим, досить актуальним і необхідним у сучасних умовах є дослідження інтенсифікації як складової економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику інтенсифікації як складової економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці І. В. Бурачека, Н. В. Михайленка, І. В. Чукіна, Г. О. Коваленка, В. О. Жмуденка, Ж. А. Кононенка, Н. С. Дігтяра, Р. Мірошника, І. Баглая, О. І. Зінченка, В. Н. Салатенка, М. А. Білоножка, присвячені аналізу економічної ефективності виробництва зернових культур та забезпечення результативної діяльності агропромислового комплексу країни в умовах російсько-української війни.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження інтенсифікації як складової економічної

ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду. Для досягнення мети визначено наступні завдання: проаналізувати основні показники виробництва зернових культур; охарактеризувати інтенсифікацію як складову економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Урожайність визначається як найважливіший показник, що відображає рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Від правильного планування і прогнозування рівня урожайності сільськогосподарських культур багато в чому залежить якість планового економічного рівня таких економічних категорій, як: собівартість, продуктивність праці, рентабельність, прибутковість, і інші економічні показники результативності агропромислового виробництва. Таким чином, урожайність культур як загалом так і в кожному господарстві зокрема грає одну з перших ролей, і виробник сільськогосподарської продукції повинен прагнути до постійного підвищення урожайності всіх культур [1].

У лютому 2022 році відбувалася кардинальна зміна на ринку зернових культур в світі. Військова агресія РФ проти України була цілеспрямовано скерована на знищення української економіки, а насамперед на знищення аграрного сектора з метою спричинення світової паніки довкола українського зерна. У відповідності до наданих статистичних даних Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на 01.04.2022 прогнозовані площі посіву основних ярих сільськогосподарських культур під урожай 2022 року на контрольованій Україною території становлять 13438,4 тис. га, що на 3477,9 тис. га менше від показника минулого року [2]. Зменшення посівної площі спричинено окупацією та введенням активних бойових дій на території Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської областей; розграбуванні російськими військовими українських аграріїв, а саме крадіжка та вивезення в РФ с/г техніки та зернових культур; замінуванні посівних площ та знищення інфраструктури. У відповідності до статистичних даних Держмитслужби, можемо проаналізувати експорт з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна 2022/2023 МР, тис. тонн станом на 18.11.2022. З рисунку 1. бачимо, що відбулося скорочення експорту борошна, пшениці, ячменю, зерна та зернобобових, однак збільшився експорт жита та кукурудзи.

З метою аналізу інтенсифікації як складової економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду та встановлення виявлення розвитку ринку зернових культур в Україні необхідне проведення

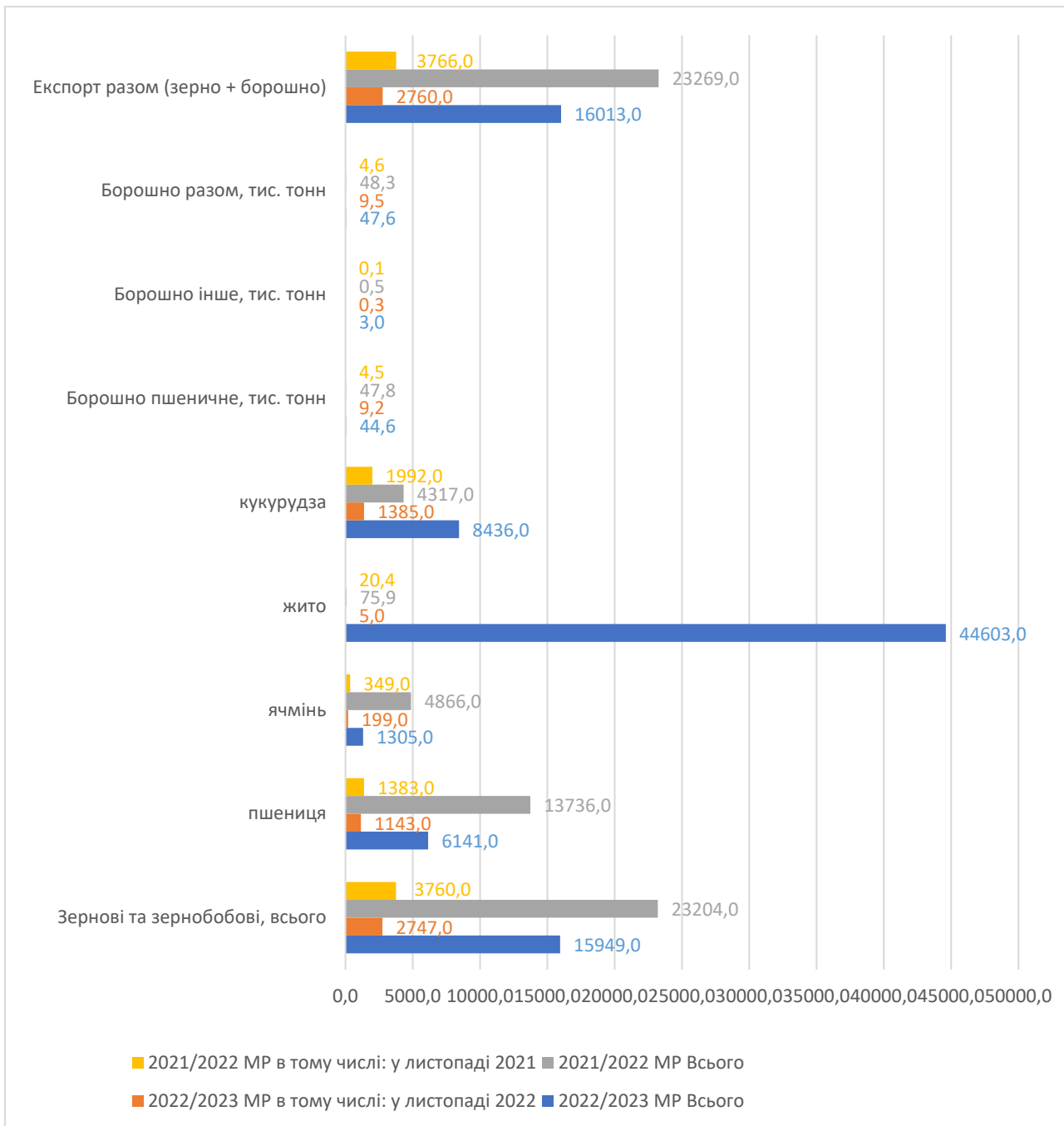

Рис. 1. Експорт з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна 2022/2023 МР, тис. тонн станом на 18.11.2022 (дані Держмитслужби)

Джерело: сформовано на основі [2]

аналізу дослідження їх урожайність за минулі роки. У зв'язку з цим проаналізуємо посівні площі в Україні, валовий збір зернових культур та урожайність з 1 гектара посівних площ, що відображено на рис. 2.

Отже, як видно з рисунку 2, посівна площа сільськогосподарських угідь в Україні щорічно зростала. Спостерігаємо, що протягом 2019–2021 рр. посівна площа в Україні лише зростала, зокрема у 2019 році під посівну було задіяно 15318,1 тис. га

сільськогосподарських угідь, у 2020 році засіяли 15392,2 тис. га земель, а у 2021 році була рекордна кількість сільськогосподарських угідь під посівну – 15943,9 тис. га., однак у 2022 році у зв'язку з вторгненням РФ на територію України відбулося зменшення посівної площі.

Стосовно валового збору українськими аграріями зернових культур за 2015–2021 роки бачимо, що обсяг постійно змінювався. У 2015 році українські аграрії зібрали 60125,82 тис. тонн збіжжя,

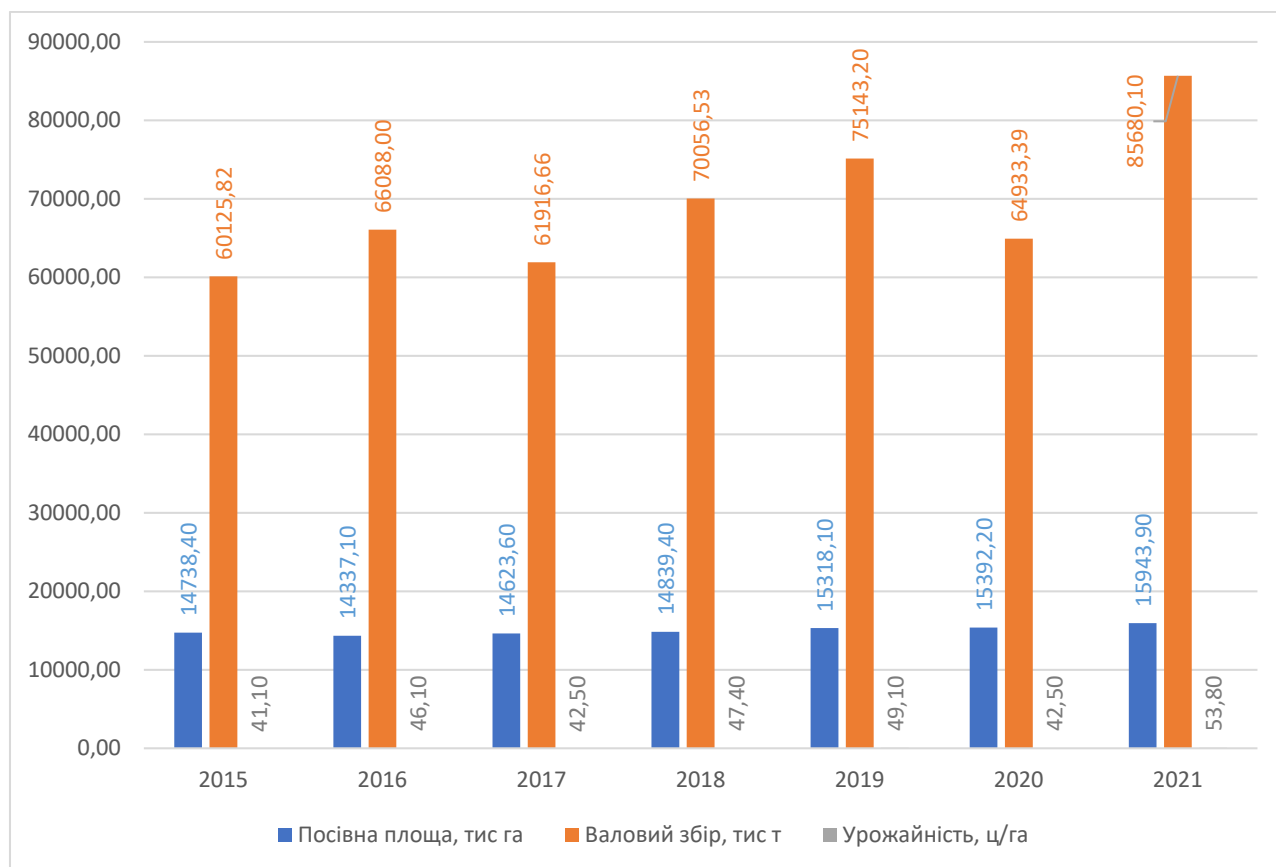

Рис. 2. Посівні площі, валовий збір та урожайність зернових культур в Україні протягом 2015–2021 рр.

Джерело: сформовано на основі [2]

у 2016 році зібрали 66088,0 тис. тонн збіжжя, у 2017 році зібрали 61916,66 тис. тонн зернових культур. У 2018 році відбулося суттєве зростання валового збору до 70056,53 тис. тонн збіжжя, що на 8139,87 тис. тонн було більше, ніж у 2017 році, або на 13,15%. У 2019 році, також, спостерігаємо зростання валового збору зернових культур – до 75143,2 тис. тонн, що було на 5086,67 тис. тонн було більше, або ж на 7,26%, ніж у 2018 році. У 2020 році спостерігаємо тенденцію до зменшення, де українськими аграріями було зібрано тільки 64933,39 тис. тонн зернових культур. А у 2021 році було встановлено рекорд по валовому збору – 85680,1 тис. тонн, що було на 20746,71 тис. тонн більше, ніж у 2020 році, або на 31,95% [3].

Отже, у сільському господарстві за підсумком 2021 року спостерігалось зростання виробництва (індекс сільськогосподарської продукції зріс на 14,4 % порівняно з «мінус» 10,1 % у 2020 році) за рахунок суттєвого зростання у рослинництві, враховуючи, що урожай зернових культур та соняшнику, незважаючи на мінливі погодні умови під час вегетації, дозрівання та збирання, став рекордним за весь період статистичних спостережень (індекс виробництва рослинницької продукції суттєво збільшився – на 19,9 % порівняно

з «мінус» 12,1 % відповідно). Так, за даними Держстату у 2021 році врожай зернових культур зріс на 32,5 % порівняно з відповідним періодом попереднього року (рекордні 86 млн. т), соняшнику – на 25 % (рекордні 16,4 млн т) [4].

Стосовно урожайності посівних площ, як бачимо на рисунку 2, відбувається щорічні зміни. У 2015 році урожайність становила 41,1 центнери зернових культур з 1 гектара, у 2016 році зросла до 46,1 центнери зернових культур з 1 гектара, у 2017 році зменшилася до 42,5 центнери зернових культур з 1 гектара. У 2018–2019 роках спостерігалось зростання урожайності: якщо у 2018 році зібрали 47,4 центнери зернових культур з 1 гектара, то у 2019 році – 49,1 центнери зернових культур з 1 гектара. У 2020 році відбувся спад урожайності – тільки 42,5 центнери зернових культур з 1 гектара. У 2021 році було встановлено рекорд урожайності зернових культур – 53,8 центнери зернових культур з 1 гектара. Даний показник аграріям вдалося досягти за рахунок сприятливих кліматичних умов та застосування прогресивних форм ведення сільського господарства.

Значна урожайність посівних площ в Україні спричиняє надлишок зернових культур, які йдуть на експорт. На рис. 3 відображені основні країни-імпортери зернових культур з України у 2020–2021 рр.

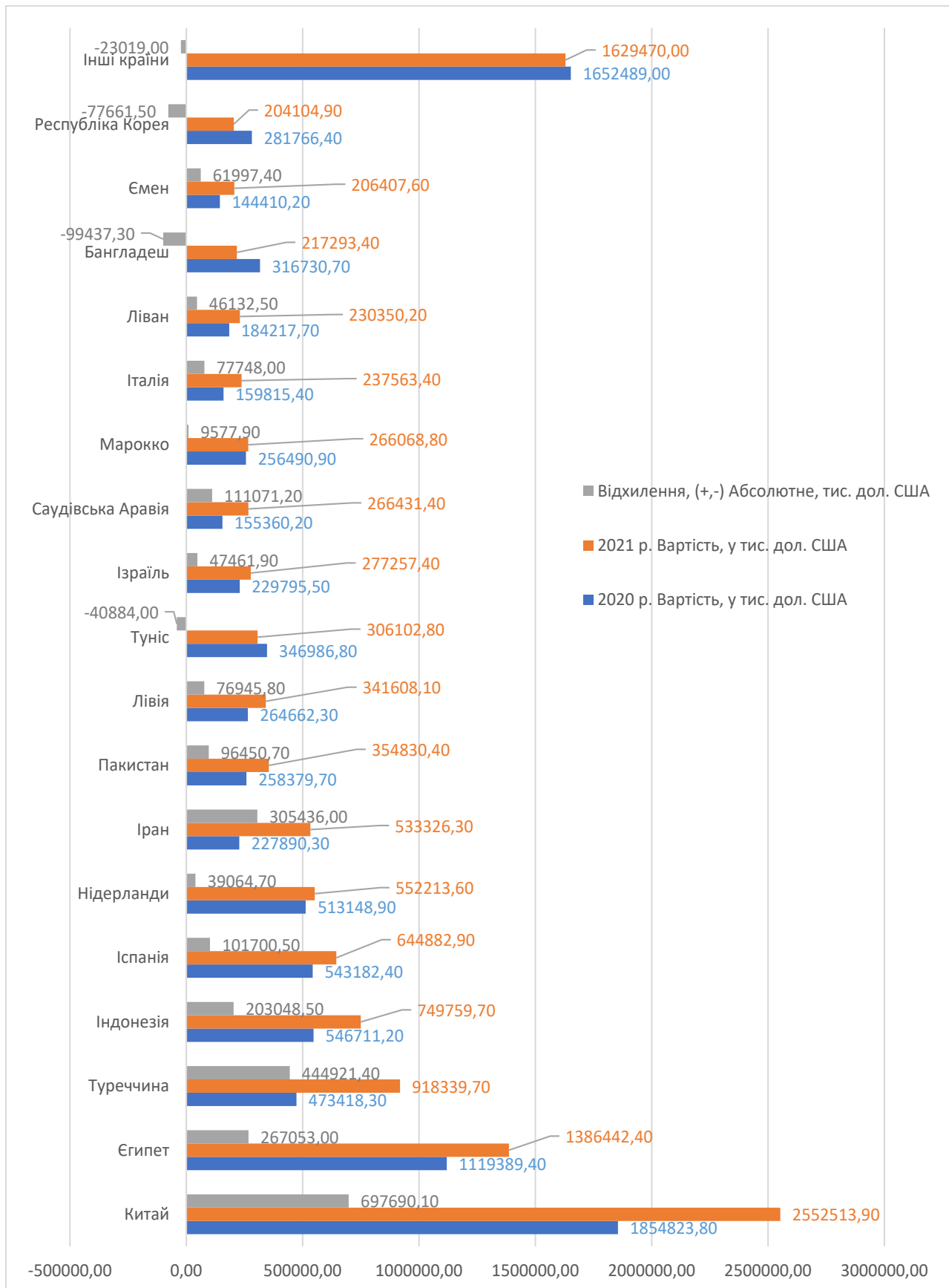

Рис. 3. Найбільші імпортери зернових культур з України у 2020–2021 рр.

Джерело: сформовано на основі [2]

Отже, як бачимо з рисунку 3, найбільшими імпортерами зернових культур України у 2020–2021 рр. було ряд світових країн. Зокрема, найбільшим імпортером виступає Китай, що закупив зернових культур у 2020 році на суму 1854823,8 тис. дол. США, або ж 19,46% від всього обсягу. У 2021 році Китай збільшив закупівлю обсяги зернових культур до 2552513,9 тис. дол. США, або ж 20,68% від всього обсягу, що було на 697690,1 тис. доларів США більше.

Другим найбільшим імпортером являється Єгипет, що імпортував зернових культур на суму 1119389,4 тис. доларів (11,23% всього обсягу) у 2020 році. У 2021 році спостерігаємо збільшення обсягу закупівлі зернових культур Єгиптом до 1386442,4 тис. дол. США, або ж 11,23% всього обсягу, що було на 267053,0 тис. доларів США більше. Третім найбільшим імпортером зернових культур являється Туреччина, що імпортувала у 2020 році 473418,3 тис. доларів США (4,97% всього обсягу). У 2021 році Туреччина наростила обсяги закупівлі зернових культур в Україні – до 918339,7 тис. дол. США (11,23% від всього обсягу).

Стосовно інших країн-імпортерів наступні позиції у 2021 році займають країни, які також наростили обсяги закупівлі зернових культур в Україні: Індонезія – на суму 749759,7 тис. дол. США (6,07% всього обсягу); Іспанія – на суму 644882,9 тис. дол. США (5,22% всього обсягу); Нідерланди – на суму 552213,6 тис. дол. США (4,47% всього обсягу); Іран закупив – на суму 533326,3 тис. дол. США (4,32% всього обсягу).

До країн-імпортерів частка, яких в сукупному обсязі закупівлі зернових культур була меншою 3,0% належать Пакистан, Лівія, Туніс, Ізраїль, Саудівська Аравія, Марокко, Італія, Ліван, Бангладеш, Ємен та Республіка Корея. На інші країни, частка яких в закупівлі зернових культур в підсумку становила менше 1,0%, припадало у 2020 році 17,37% від всього обсягу зернових культур (1652489,0 тис. дол. США). У 2021 році інші країни закупили зернових культур на суму 1629470,0 тис. дол. США (17,0% від всього обсягу). Таким чином, сумарно імпортери закупили в українських аграріїв зернових культур в обсязі 9529669,1 тис. дол. США у 2020 році, а у 2021 році даний обсяг зріс до 12343875,2 тис. дол. США, що було більше на 2814206,1 тис. дол. США (на 29,53%).

Оскільки значна експортна частина зернових культур в Україні до початку повномасштабного вторгнення РФ до покупців скеровувалася через порти Миколаєва, Південної Одеси, Чорноморська. Отже, в сумарному обчисленні даний показник становив 95% зернових вантажів, які вивозились відзначеними морськими шляхами, а 5% припадало на Маріуполь та Бердянськ. В основному зернові культури в порти доставлялися залізницею.

Від початку воєнних дій на території України експорт зерна через портові термінали був припинений [5]. Значна чисельність експорту

зернових культур сьогодні асекується за допомогою залізничних перевезень. Експорт скеровується в порти на Дунаї та напряму в румунський морський порт Констанца, а також в порти країн Балтії. З'ясовано, що через транспортування залізницею та автомобільним транспортом в середньому до вартості зернових культур додається від 20% до 40% [6].

Отже, головною проблемою для ринку зернових культур в Україні стала військова агресія РФ, яка має на меті не допустити українське зерно на світовий ринок та спричинити голод. Блокування українських портів у Чорному та Азовському морі не надає змоги імпортерам вивозити зернові культури з України у потрібних обсягах, а тільки реалізуючи незначні перевезення залізничним та автомобільним транспортом.

Проте значний обсяг зібраного урожаю зернових залишається на складах, що є дуже ризиковим з-за сучасних кондицій, через те, що ракетні удари російських військових були скеровані саме на знищення української інфраструктури. У зв'язку з наявністю високого рівня пропозиції зернових культур в середині країни відбулося падіння цін на продукцію, в результаті чого перед аграріями постала проблема – досягнення рівня безбитковості власного виробництва.

Отже, зниження рівня негативного впливу чинників на розвиток ринку зернових культур України з-за сучасних кондицій імовірно завдяки активній державній підтримці аграрного сектору, впливу міжнародних партнерів на ситуацію, що склалася навколо українського зерна. Вбачаємо, що основними шляхами розв'язання проблем на ринку зернових культур являється: асекурація українських аграріїв посівним матеріалом, паливом та с/г технікою; стабілізація військово-політичної ситуації в країні; формування безпечних умов праці (розмінування посівних площ), максимальні посіви зернових культур в безпечних регіонах країни; використання інноваційних технологій при виробництві та зберіганні зернових культур [3].

Для економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду необхідно буде проводити глибокий статистико-економічний аналіз застосування землі, завданням якого є вивчення використання земельних угідь в господарстві з урахуванням інтенсифікації та раціонального землекористування. Оскільки основним завданням інтенсифікації являється підвищення виходу продукції з розрахунку на одиницю наявних виробничих ресурсів – земельних угідь, трудових ресурсів, основних фондів і оборотних засобів [7].

Дані заходи нададуть змогу Україні пережити кризовий 2022 рік та з оптимізмом готуватися до викликів у 2023 році. Зменшення впливу військової агресії РФ, розблокування морських портів та пошук альтернативних шляхів для експорту зернових культур надасть змогу зменшити ймовірність світового голоду [8].

Отже, сільське господарство визначається пріоритетним сектором для української економіки, оскільки воно забезпечує більше 50% фонду споживання населення і визначається як пріоритетний сектор економіки в товарній структурі експорту та займає друге місце серед секторів економіки, і протягом тривалого періоду часу має позитивне зовнішньоторговельне сальдо, однак через повномасштабну війну на території України, ці показники значно погіршилися [9, с. 135; 10].

Таким чином, підтримуючі заходи щодо економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду повинні бути скеровані інституційними структурами на формування потрібних кондицій для інтенсифікації сільського господарства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що інтенсифікація як складова економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду набуває серед дослідників все більшої актуальності. Таким чином, існуюча ситуація на ринку зернових культур України вимагає реалізації рішучих кроків стосовно стабілізації

військо-політичної ситуації в державі, шляхом залучення до даного процесу не тільки вищого керівництва України, але й інших світових лідерів країн-партнерів. Важливою є державна підтримка аграріїв шляхом забезпечення посівним матеріалом, паливом, надання пільгового кредитування тощо, з метою забезпечення виробництва зернових культур для потреб населення країни.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для: забезпечення формування ефективної управлінської політики для забезпечення економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду. Отримані результати дослідження можуть бути використані для застосування сучасних підходів до інтенсифікації сільського господарства, що надасть змогу забезпечити економічну ефективність виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду та забезпечити конкурентоспроможність агропромислового комплексу в умовах російсько-української війни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зінченко О. І., Салатенко В. Н., Білоножко М. А. Рослинництво : підручник. Київ : Аграрна освіта, 2001. 591 с.
2. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: www.minagro.gov.ua (дата звернення: 19.11.2022).
3. Мірошник Р., Баглай І. Проблеми ринку зернових культур в Україні та шляхи їх вирішення. *Економіка та суспільство*. 2022. № (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-24> (дата звернення: 19.11.2022).
4. Міністерство економіки України. ЗВІТ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ 2021. 2022. 96 с.
5. Як вплинула війна на посівну, пальне, експорт, пробезпеку та елеваторну інфраструктуру АПК. *Гаряча агрополітика*. 2022. URL: <https://agropolit.com/blog/502-yak-vplinu-la-viyna-na-posivnu-palne-eksport-prodbezpeku-ta-elevatornu-infrastrukturu-apk> (дата звернення: 19.11.2022).
6. Проблеми експорту зерна через ЄС та потужностей зберігання в Україні. Головний елеваторний сайт країни. 2022. URL: <https://elevatorist.com/blog/read/761-eksport-cherez-suhoputni-shlyahi-do-yes-mojlivosti> (дата звернення: 19.11.2022).
7. Кононенко Ж. А., Дігтяр Н. С. Інтенсифікація як складова економічної ефективності використання землі. *Ефективна економіка*. 2017. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5535> (дата звернення: 19.11.2022).
8. Чукіна І. В., Коваленко Г. О., Жмуденко В. О. Напрями і стратегічні пріоритети ефективного розвитку виробничо-господарської структури аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 6. С. 21–26. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.6.21> (дата звернення: 19.11.2022).
9. Бурачек І. В., Михайленко Н. В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 134–137.
10. Сільське господарство України : статистичний збірник. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (дата звернення: 19.11.2022).

REFERENCES:

1. Zinchenko O. I., Salatenko V. N., Bilonozhko M. A. (2001) Roslynnnytstvo: pidruchnyk [Plant cultivation]. Kyiv: Ahrarna osvita, 591 p. (in Ukrainian)
2. Ofitsiyniy veb-sait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy (2022) [Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Available at: www.minagro.gov.ua (in Ukrainian)
3. Miroshnyk R., Bahlai I. (2022) Problemy rynku zernovykh kultur v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of the grain market in Ukraine and ways to solve them]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-24> (in Ukrainian)
4. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2022) Zvit pro diialnist 2021 [Activity report 2021], 96 p. (in Ukrainian)
5. Yak vplynula viina na posivnu, palne, eksport, prodbezpeku ta elevatornu infrastrukturu APK. Hariacha ahrapolityka (2022) [How the war affected crops, fuel, exports, security and elevator infrastructure of the agricultural

sector. Hot agricultural policy]. Available at: <https://agropolit.com/blog/502-yak-vplinula-viyna-na-posivnu-palne-eksport-prodbezpeku-ta-elevatornu-infrastrukturu-apk> (in Ukrainian)

6. Problemy eksportu zerna cherez YeS ta potuzhnosti zberihannia v Ukraini. Holovnyi elevatornyi sait krainy (2022) [Problems of grain export through the EU and storage capacities in Ukraine. The main elevator site of the country]. Available at: <https://elevatorist.com/blog/read/761-eksport-cherez-suhoputni-shlyahi-do-yes-mojlivosti> (in Ukrainian)

7. Kononenko Zh. A., Dihtiar N. S. (2017) Intensyfikatsiia yak skladova ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia zemli [Intensification as a component of the economic efficiency of land use]. *Efektivna ekonomika*, no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5535> (in Ukrainian)

8. Chukina I. V., Kovalenko H. O., Zhmudenko V. O. (2021) Napriamy i stratehichni priorytety efektyvnoho rozvytku vyrobnycho-hospodarskoi struktury ahrarnykh pidpriemstv [Directions and strategic priorities of effective development of production and economic structure of agricultural enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 6, pp. 21–26. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.6.21> (in Ukrainian)

9. Burachek I. V., Mykhailenko N. V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini [Current state and prospects of agricultural development in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol 21, pp. 134–137. (in Ukrainian)

10. Silske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyi zbirnyk (2020). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (in Ukrainian)